

ВІДГУК

**офіційного опонента Мафтин Наталії Василівни,
доктора філологічних наук, професора,
професора кафедри української літератури
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
на дисертацію Наталії Василівни Кобзей «Володимир Винниченко у
синкретичному полі модернізму», подану до захисту на здобуття
наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю
10.01.01 – українська література**

Актуальність дослідження. Модернізм як явище в літературі та мистецтві постає багатозначним і концептуально насиченим феноменом, скерованим на радикальний перегляд усталених уявлень про сутність людини та її соціальне призначення. Сформувавшись у відповідь на глибокі соціальні кризи, модернізм від свого зародження привертав пильну увагу науковців різних гуманітарних галузей. Здавалося б, увесь грандіозний корпус досліджень, присвячених проблемам модернізму, вже дав вичерпні відповіді. Однак наша сучасність, що так гостро перегукується із «травмованою епохою» початку ХХ ст., розширює рецептивні «горизонти сподівань» щодо модернізму, ставить перед інтелектуалами нові запити. Яскравим свідченням актуальності звернення літературознавчих поглядів до модернізму є популярна сьогодні в літературознавстві методологія «студії травми» – до прикладу, праця Грегора Фортера «Стать, раса та траур в американському модернізмі» (2011), де автор досліджує політичні та історичні виміри екстремального досвіду в модерністській та постколоніальній художній літературі, включаючи у дискурс дослідження травми і її соціальні умови.

Окрім того, проблеми, підняті митцями-модерністами, намагання дати відповіді на виклики «хворої епохи» становлять не тільки непроминальну цінність в історії культури, вони є живим, триваючим досі діалогом між поколіннями. Настрої, почуття Володимира Винниченка, травмованість його сучасників відкриваються нам у вимірах нашого сьогодення, тих загроз і викликів, що стоять і перед Україною, і перед світом.

Свого часу Брюс Флемінг назвав модерністів «важкими бойовими кораблями», «лінкорами, що торують свій шлях в історії світової культури». Таким «лінкором» української літератури стала творчість Володимира Винниченка. І хоча на сьогодні винниченкознавство представлене достатньою кількістю ґрунтовних досліджень (Володимир Панченко, Леонід Куценко, Григорій Ключек, Василь Марко, Сергій Михида, Микола Жулинський, Лариса Мороз, Галина Сиваченко, Марина Варданян, Галина Баран, Людмила Демянівська, Ніла Зборовська, Марія Зубрицька, Дмитро Наливайко, Богдан Пастух, Наталія Шумило, Павло Федченко, Валентина Хархун та багато інших), усе ж творчість Володимира Винниченка саме в модерністському контексті, як слушно зауважує Наталія Василівна Кобзей, «і досі залишається недостатньо репрезентованою».

Актуальність обраної тематики не викликає сумнівів, адже системне осмислення українського модернізму містить чимало інтерпретаційних можливостей, а творчість Винниченка потребує глибшого наукового прочитання з метою її інтеграції як у вітчизняний, так і в ширший світовий культурно-літературний контекст. Вона детермінована потребою поглиблення осмислення українського модернізму як культурного явища, в якому органічно поєдналася національна традиція та європейські інтелектуальні впливи. Більш за те – дослідниця розширює контекст синкретичного поля модернізму для українського автора, вводячи порівняльний аспект із творчістю азійських авторів, що становить новаторський підхід в українському винниченкознавстві. Окресливши основні координати (навіть полюси) досліджень сучасного модернізмознавства, Наталія Василівна наголошує на поняттях «антропологічна криза», «діалог культур», «мультикультуралізм», «інтертекстуальність», «інтермедіальність» та «синкретизм», завдяки чому в роботі є виразна проєкція «антропологічного досвіду епохи зламу віків» кінця XIX- початку XX ст. на нашу сучасність.

Логічно, що для дослідження творчої постаті Володимира Винниченка та його творчого внеску в модернізмі Наталія Василівна обрала синкретичний підхід – адже, як підкреслює дисертантка, митець «вдало поєднав риси неореалізму, натуралізму, імпресіонізму, символізму, експресіонізму і навіть раннього екзистенціалізму». Та й зрештою, обдарування, світосприйняття Винниченка виразно марковане художнім синкретизмом. Акцент на синтетичності творчої спадщини митця уможливив осмислення крізь призму цієї проблеми «багатовимірності української модерної традиції».

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у докторській дисертації зумовлена належним опрацюванням солідного корпусу філософської, культурологічної, теоретичної бази, що стала підґрунтям роботи; реконструкцією авторської моделі модернізму з розкриттям взаємозв'язків модерністської естетичної свідомості письменника з філософськими, культурними, політичними та художніми кодами епохи перелому; вдало обраним методологічним апаратом, що забезпечив вирішення завдань, поставлених у роботі, й досягнення мети. Таким чином, наукові положення, висновки дослідження оцінюємо як теоретично, методологічно й емпірично достовірні.

Структура та зміст дисертації. Структура дисертації Наталії Василівни Кобзей відповідає меті й поставленим завданням дослідження. У роботі наявні анотація, вступ, чотири розділи з висновками до них, висновки та список використаних джерел на 501 позицію.

У вступі, відповідно до вимог, що ставляться до такого типу робіт, обґрунтовано актуальність дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету й завдання дослідження, теоретико-методологічну базу (заявлено як чільні праці дослідників творчості Володимира Винниченка й модернізму на загал, також і праці знакових закордонних філософів, психологів і соціологів, без чого досягнення поставленої мети не було б можливим).

Розгалужена теоретико-методологічна база дала змогу здійснити інтерпретацію концепцій, репрезентативних для сучасної соціології та культурології, у площині модерністської парадигми та простежити динаміку розвитку цього напрямку — від його витоків до стадії занепаду. Зокрема, йдеться про циклічну концепцію історичного розвитку Освальда Шпенглера та модель «спіральної динаміки» Клера Грейвса. Застосування згаданих теоретичних засад дозволило авторці виявити часові трансформації модернізму, їхню залежність від соціокультурних чинників, світоглядних домінант і систем цінностей, а також обґрунтувати специфіку індивідуального становлення модерністського митця як процесу, зумовленого ієрархією ціннісних орієнтацій. Логіка цих теоретичних побудов послідовно розгортається в **першому розділі дослідження («Модернізм: ретроспектива і перспектива»)**, в якому аргументовано доведено, що зародження модернізму в українському культурному просторі зумовлене внутрішніми запитами доби, а не механічним перенесенням чужих зразків. Відтак і сам феномен українського модернізму, і творчість В. Винниченка постає в широкому світовому контексті, в межах загальноєвропейського модерністського дискурсу. «Глобальні виміри модернізму» проаналізовані в роботі справді крізь призму глобальних підходів, де враховано апеляції до інтуїтивного та інтелектуального, асоціативного і містичного, підсвідомого та несвідомого. Звертаючись до праць авторитетних дослідників модернізму світового рівня (Малкольма Бредбері, Джеймса Макфарлейна, Дональда Каспіта, Джеймса Едварда Харкера, Перікла Льюїса, Дерека Атріджа, Ірен Гаммел, Кеті Ващук), дисертантка базує власні міркування про генезу напрямку на Шпенглерівській теорії циклічного розвитку, працях Арнольда Тойнбі, Еріха Ауербаха.

Уже в першому підрозділі першого розділу виразно виявляється прикмета наукового мислення дослідниці — ґрунтовне опрацювання великої бази досліджень (зрештою, у випадку обраної теми інакше й не можна було б), що дало можливість показати різноманіття підходів, трактувань модернізму як і дискусій щодо того, чи модернізм припинив своє активне існування всередині ХХ ст. Дисертантка переконливо веде інтелектуальний діалог, актуалізуючи наукові здобутки дослідників як модернізму назагал, так і творчості Володимира Винниченка, доречно акцентує на «множинності думок у визначеннях модернізму», тому виокремлює впізнавані риси напрямку: раціоналізм, індивідуалізм, експеримент, інтертекстуальність. Відзначимо цікаві міркування й узагальнення дослідниці щодо експерименту модерністів з фрагментацією оповіді, темпоральною категорією.

У підрозділі 1.2. **«Модель “спіральної динаміки” у дослідженні еволюції модернізму»** Наталія Василівна вдало застосовує соціально-еволюційну теорію спіральної динаміки Клера Грейвса та його послідовників щодо модернізму. Цікавими є міркування про шостий — зелений — рівень спіральної динаміки та співвіднесеність його ключових цінностей із концепцією «чесності з собою» Володимира Винниченка.

Слушними бачимо акценти на мультикультурній і транснаціональній характеристиці модернізму, адже, як підкреслює Наталія Василівна, його «тексти, погляди, теорії та практики завжди перетинають національні кордони і кидають виклик національним літературним традиціям». І переконливим підтвердженням посутнісного розуміння дисертанткою цієї здатності наряду є наступні підрозділи – «Український модернізм у контексті синкретизму» та «Володимир Винниченко і планетарна типологія модернізму». Дослідницька перспектива, окреслена Н. В. Кобзей, виходить за межі географічної локалізації і набуває глобального, або, у термінах американської літературознавиці Сьюзен Фрідман, планетарного характеру. Спираючись на сучасні досягнення української та зарубіжної модерністології, авторка пропонує нетрадиційний погляд на усталену модель модернізму, умовно означену як «чорний дрізд» — звичний, а відтак нецікавий об'єкт для подальшого інтерпретування.

Альтернативний підхід, що ґрунтується на алюзії до поезії модерніста Воллеса Стівенса «Тринадцять способів дивитися на дрозда», дозволяє розглядати модернізм як багатовимірне явище з множинними інтерпретаційними площинами. Такий методологічний вектор сприяє виявленню структурної різноманітності модернізму, його внутрішньої динаміки та поведінкових моделей його представників, які, за спостереженнями дослідниці, формувалися під впливом екзистенційної тривоги перед невизначеністю, спричиненою політичними трансформаціями, науково-технічним прогресом і загальними процесами індустріалізації. Спираючись на наукові концепції Сергія Михиди, вдало використавши міркування Володимира Винниченка, викладені в «Щоденнику», Наталія Василівна розгортає думку про те, що український модернізм обрав сферою своєї діяльності «націю як текст».

Дослідниця веде переконливий науковий діалог із модерністознавцями, розгортаючи думки М. Моклиці та С. Михиди про доцільність аналізувати типи Винниченкових персонажів крізь «літературно-психологічний зріз», визначаючи певні «психотипи», залучає постколоніальні студії для виявлення «природи Винниченкового песимізму», для підтвердження тези про «мережевість Винниченкового модернізму», виокремлює в його творчості ніцшеанські, психоаналітичні, шпенглерівські, джойсівські сліди. Вісім унікальних парадигм, пройдених напрямом «на шляху до глобального лідерства», зазнали в роботі ґрунтовного осмислення й своєрідної проєкції на національний ґрунт, що сприяло науково переконливому вписуванню індивідуального модернізму Володимира Винниченка у планетарну типологію.

Другий розділ дисертації присвячений комплексному осмисленню соціальних, політичних та естетичних концептів, що формували модерністське світобачення Володимира Винниченка, вироблення ним власної естетики травми – «травмованої краси». Повість «На той бік», романи «Божки», «Хочу!» дослідниця аналізує крізь призму актуальної на той час і сповідуваної самим автором «філософії життя» із власне

винниченківським імперативом «чесності з собою». Не залишила дисертантка поза увагою й гендерний аспект модернізму, яким яскраво позначені твори митця.

Також наголошуємо глибоке й доцільне використання дисертанткою праць з філософії, культурології (навіть найновіших – до прикладу, ізраїльського історика Ювала Ноя Харарі «21 урок для 21-го століття»), завдяки чому їй вдалося розкрити домінанту травмованості у прозі Винниченка, широту загальнолюдських вимірів його творчості, залучити щоденникові записи митця для розкриття опозиційної світоглядної пари письменника «конкордизм - дискордизм». Звернувшись до політичної діяльності Винниченка (зокрема і в його щоденникових свідченнях), дисертантка аналізує філософію письменника крізь призму «Кантівсько-Винниченківського мирного проєкту», зокрема його ідеї «світового громадянства», розгорнуті також і в романах «муженського циклу».

Особливістю дослідження в розділі є також вихід на проблему «творчої лабораторії» митця, аналіз навіть таких маркерів авторської ідентичності, як індивідуальні смакові уподобання.

Значну аналітичну цінність становить порівняльний розгляд художніх творів Винниченка з типологічно спорідненими наративами представників східного модернізму, зокрема Лу Сіня й Лао Ше. Справді, визнаємо слушність зауваги Наталії Василівни про те, що «в сучасному літературознавстві й досі бракує робіт, які б виходили за межі традиційного аналізу», а «модернознавча система координат задовольняється європейсько-американськими вимірами і не надто охоче говорить про східно-азійські». Адже така компаративна перспектива дозволяє дослідниці аргументовано ствердити, що національні модифікації модернізму слід розглядати як синхронні феномени, зумовлені спільними цивілізаційними викликами. Хоча в них безперечно простежуються спільні риси з європейським модернізмом, кожна національна версія цього напрямку зберігає власну ідентичність і зазнає специфічної інтерпретації, трансформації та культурної апропріації. Підкреслимо, що типологічне порівняння творчості Винниченка і Лу Сіня уперше зробила саме Наталя Василівна.

На наш погляд, **третій розділ – «Модернізм у призмі синтезу мистецтв»** – особливо яскраво позначений відбитком дослідницької харизми дисертантки. Глибока обізнаність із європейським мистецтвом доби модерну стала добрим підґрунтям для висвітлення питання синтезу мистецтв у модерністській літературі – характерної риси напрямку, яка для Винниченка, що водночас був і художником, набула особливої продуктивності як засіб художнього самовираження. Розділ позначений глибиною дослідницького занурення у взаємодію слова й живопису митця, літературно-скульптурні кореляції у його творчості, виявлення музики в тексті Винниченка.

Наталя Василівна слушно розпочинає зі специфіки теоретичних аспектів художнього образу, що виникає на основі синтезу мистецтв, відтак досліджує проблему творчої постаті автора-модерніста як багатогранного обдарування, щоб надалі перейти до розкриття «психопоетикального втілення

літературної маски Винниченка-живописця», простежити літературно-скульптурні кореляції у Винниченковій майстерні «ліплення людських душ» (драматургія, роман «Рівновага»). Сміливо й блискуче зроблено типологічне порівняння малярського стилю французького імпресіоніста Клода Моне й українського митця, який перебував «у полоні пера і пензля» (К. Моне «Враження, схід сонця» - Винниченкове оповідання «Промінь сонця»).

У четвертому розділі дослідницький погляд дисертантки скерований на специфіку модерністського хронотопу. Обравши теоретичним і філософським підґрунтям для вибудування власної дослідницької стратегії в цьому розділі працю Стівена Керна «Культура часу і простору», дослідниця виокремлює три ключові просторово-часові моделі у творчості В. Винниченка: божевільня як метафора соціальної нестабільності доби світових воєн, простір дитинства як символ джерела і втраченої гармонії, а також вигаданий простір антиутопії як спосіб радикального переосмислення дійсності.

Типологічне зіставлення Винниченкового оповідання «Хвостаті» та роману американського автора Кена Кізі «Політ над гніздом зозулі», «Сонячної машини» та «Записок про котяче місто» Лао Ше укотре засвідчує вправність дослідниці в компаративному аналізі.

Висновки дисертації є ґрунтовними та переконливими, повною мірою віддзеркалюють основні результати, відповідають поставленим завданням й підтверджують досягнення мети. Оригінальність, самостійність та високий рівень науковості дисертації підтверджуються її апробацією

Наукова новизна, теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Наукова новизна дисертаційного дослідження Наталії Василівни Кобзей – незаперечна. Це справді цікаве, глибоке, синтетичне дослідження літературної постаті українського автора в синкретичному полі модернізму, що розширює наукові горизонти для осмислення української культури в європейському контексті. Цінність дисертаційного дослідження визначається й аналізом еволюційного розвитку модернізму крізь призму теорії циклів Освальда Шпенглера та «Спиральної динаміки» Клера Грейвза, представленням українсько-китайських, українсько-японських та українсько-американських літературних типологій, «випрацьованою картою модерністських міжмистецьких взаємозв'язків у творчості Володимира Винниченка на рівні література-живопис-скульптура-музика».

Дисертаційне дослідження репрезентує послідовно обґрунтоване бачення Винниченкового модернізму як концептуально унікального явища, позначеного заангажованістю «ідентичнісними, національними та політичними чинниками», що водночас виразно марковане «вписуваністю» в європейську культурну традицію і розімкнутістю на планетарні масштаби. Наукова новизна дослідження засвідчує вагомий внесок Наталії Василівни у сучасне модернізмознавство. Високий міждисциплінарний потенціал роботи дозволяє розглядати її не лише в контексті літературознавчих студій, а й як цінне джерело для філософських і культурологічних досліджень.

Основний зміст дисертації висвітлено в 33 публікаціях. Оpubліковані праці повністю відображають положення дисертації, що виноситься на захист. Апробацію роботи також здійснено на конференціях в наукових закладах Києва, Одеси, Житомира, Кропивницького, Харкова, Переяслава, Інсбрука (Австрія), Торонто (Канада), Мілану (Італія).

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

Запропоновані у дисертаційному дослідженні положення є самостійними, переконливо аргументованими. Використані ідеї й твердження інших авторів мають належне покликання на опрацьоване джерело. Авторка дотрималася вимог академічної доброчесності. Це також дозволяє стверджувати, що дисертація «Володимир Винниченко у синкретичному полі модернізму» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, виконаним на високому рівні.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

1. Як відомо, в кожному літературному напрямі складається своя система жанрів, що є його атрибутивною якістю. Дослідниця лише побіжно заторкає жанрову специфіку модерністської творчості Володимира Винниченка. Чи не виграла б робота, якби Наталія Василівна доповнила її окремим розділом про співвіднесеність жанрової палітри українського модернізму і європейського?
2. Вважаємо, що авторка дещо звузила художній простір модернізму, зосередившись переважно на топсах «божевільні», «дитинства» та «вигаданого світу антиутопії», тоді як міські ландшафти, які традиційно вважаються однією з ключових характеристик модернізму, згадуються лише мимохідь.
3. Винниченко, гостро переживаючи відірваність від батьківщини, намагався змодельовати сітку таких морально-антропологічних координат, які забезпечили б йому відчуття духовного комфорту на чужині. Його теорія конкордизму як морально-антропологічна система творчо синтезує вчення давньогрецького філософа Епікура про щастя, постулати філософії Ніцше й Шопенгауера, Живу Етику, елементи фрейдівського психоаналізу. Дисертантка використовує «Щоденник» митця, щоб розкрити світоглядно опозиційні полюси «конкордизм» – «дискордизм», також частково досліджує цю проблему на прикладі художніх творів «муженського періоду». Однак, на наш погляд, варто було б ґрунтовніше проаналізувати роман «Лепрозорій», що став художньою репрезентацією Винниченкової філософії: саме захоплення ідеями М. Бірхера-Беннера й активне упровадження їх у власне життя спричинилося до виникнення ідеї роману. Також аналіз цього твору дуже доречно доповнив би одну з ключових просторово-часових

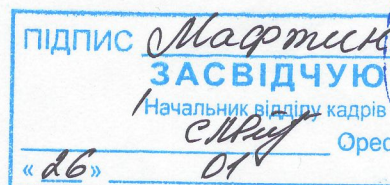
моделей (зокрема божевільні), розглянутих дисертанткою в четвертому розділі роботи.

4. У підрозділі 1.3. Наталія Василівна аналізує проблему «український модернізм» та Володимир Винниченко. Дослідниця наголошує: «унікальність українського модернізму визначається синкретичною здатністю будувати власний націоналізм на впізнаваному і зрозумілому європейському тлі». Є тут міркування про «мовний націоналізм» письменника. Однак хотілося б такої чіткішої відповіді щодо внеску Володимира Винниченка у «побудову українського націоналізму». У роботі є побіжні згадки про оцінку творчості митця Євшаном, і узагальнена оцінка рецепції літературно-мистецької постаті Винниченка на загал: «Його поява на літературному горизонті – це «вихід із зони комфорту для багатьох. Критична оцінка... балансувала між «величним генієм, який створив відродження України», «великим Партачем життя»». Як же співвідноситься сповідувана когортою митців «вісниківської парадигми» і втілювана ними в художнє слово ідея Чину задля високої мети із творчістю Володимира Винниченка, з його ідеєю «чесності з собою», абсолютним оголенням найпотаємніших порухів людських інстинктів?

Загальна оцінка дисертації щодо відповідності вимогам.
Дисертація, реферат і публікації відповідають вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 р., а Наталія Василівна Кобзей заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
Карпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Наталія МАФТИН

Орест СМІЖКО

